

Den store brand i Balle by, Hids herred fredag den 14. maj 1790.

Skrevet af Vagn Lihn Kristensen, for Balle Sogns Lokalhistoriske Forening.

Uddrag af artiklen om branden og forhørets forløb.

Såfremt du skulle have interesse i hele artiklen med de brændte gårdes historie, sendes den gerne gratis til dig via lihn@pc.dk

--- o O o ---

Branden opstod i Peter Jensen vaagningshus i stråtaget og bredte sig hurtigt til de tæt liggende gårde i Balle by. Ilden opstod omkring kl. 10 formiddag medens mændene var draget i udmarken for at så rug. Da de så røgen kom de hurtig hjem til den brændende by.

Der var en stærk vestenvind så branden bredte sig hurtigt. I løbet af de to timer branden varede, kom der mange folk ilende til fra andre landsbyer. De brændte bygninger var alle af bindingsværk med stråtag, enkelte med lyngtag, i alt 6 halvgårde hvert med deres vaagningshus, smedjen og skolen i Balle by lagde branden i aske.

Et par dage efter branden bekendte Christen Rasmussens hustru Elisabeth Nielsdatter om natten for sin mand, at hun havde sat ild til Peter Jensens stråtag i vaagningshuset. Hun havde endda gået rundt i Balle by og fortalt, at det var hende der var årsagen til branden, men hun var blevet i tvivl om det var Peter Jensens ovn, hvor man netop den dag var ved at bage brød der var skyld i branden, og hun trak derfor sin tilståelse tilbage. Hun forklarede, at hun var bange for den straf der kunne vente hende.

Elisabeth Nielsdatter havde set nogle revner og sprækker udvendig i ovnen, men ingen indvendige utætheder, den var altså ganske tæt. Ovnen kunne stadig ses, da den stod tilbage efter branden.

Ved forhøret den 28. juni 1790 forklarede Elisabeth Nielsdatter at hun havde sat ild til nogle tynder (indholdet af en fyrsvampe), som hun satte i stråtaget i Peder Jensens vaagningshus, over tagskæget i husets vestre ende, som derved satte brand i taget. Ilden bredte sig derfra først til hendes eget hus, idet Peter Jensen huse og deres eget lå tæt op af hinanden dog uden at være sammenbygget. Ingen havde set hende sætte ild til huset og straks derefter gik hun hastig ind i sit eget hus.

Den første der opdagede branden forklarede Elisabeth Nielsdatter var Peder Jensens kone Maren Nielsdatter, der kom løbende og råbte at der var ild i hendes hus. De begyndte straks at redde hvad reddes kunne, men Elisabeth Nielsdatter havde slet ingen hastværk med at redde sit eget før andres var reddet. Da Christen Rasmussen var kommet hjem fra marken, stod hans hustru Elisabeth Nielsdatter i stuen med sammenlagte hænder og så ud af vinduet. Fra Christen Rasmussen og Elisabeth Nielsdatter hus blev der af naboerne reddet to kister og nogle sengeklæder.

Elisabeth Nielsdatter blev spurgt ved forhøret om hun så at taget i Peter Jensens hus blev antændt af de tynder hun havde sat i taget? og hvor længe hun blev ved huset? Hun svarede, at hun ikke så at taget blev antændt, og hun straks var gået fra brandstedet, uden at nogen havde bemærket hende.

Elisabeth Nielsdatter blev spurgt hvorfor hun havde antændt den frygtelige brand, om hun ikke var så oplyst i sin kristendom at hun syntes, at det var en syndig foretagende og ulykke hun havde gjort? Hun svarede, at da hun havde påsat ilden syntes hun det var synd, men før det skete gjorde hun sig ingen tanker derom.

Elisabeth Nielsdatter forklarede at der intet uvenskab, had eller vrede var imellem hende og de andre beboer i Balle by, hun kom godt ud af det med Peter Jensen og hans kone Maren og alle andre i byen.

De sidste tre år havde hun til tider været tungsindet. Hun forklarede, at det var usandt, at hun havde tilbøjelighed til drukkenskab. Hun havde en tid været forvirret i hovedet og det kunne ikke nægtes, at hun i sådan en situation havde lyst til at drikke brændevin.

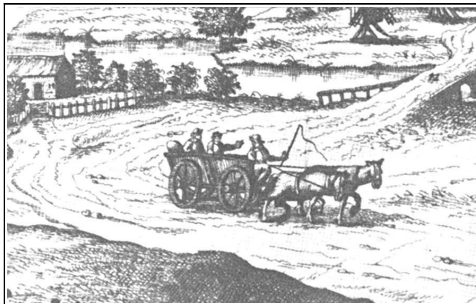
Elisabeth Nielsdatters mand Christen Rasmussen forklarede det således: Hans kone var meget angst og hendes sind var skrøbelig, hun var angrebet af en svaghed hvormed der fulgte hjertesmerter, trykning i mellemgulvet, hvilken svaghed blev lindret ved en dram eller et glas brændevin.

Peder Jensen som havde været nabo til Elisabeth Nielsdatter i 29 år havde intet at klage over. Han vidste godt at hun kunne lide brændevin, men aldrig set hende beruset.

Sognepræsten Morten Reenberg skriver 25. februar 1791: Elisabeth Nielsdatter har opholdt sig i min anbettede menighed i 30 år, da hun var i tjeneste hos Kammerråd Daniel Fischer til Vester Kejlstrup inden hun 1761 blev gift med Christen Rasmussen. I den tid har hun ført et kristeligt liv og været arbejdsom og flittig, så jeg med sandfærdighed kan sige, at jeg aldrig har hørt nogen menneske sige noget lastfærdigt om hende, førend den ulykkelige ildebrand, da adskillige beskyldte hende for drukkenskab, men derimod har Peder Jensen og skoleholder Christian Rasmussen hustru begge af Balle by tilstået, at de aldrig har set hende beskænknet (beruset). Hun er derimod fra Påske til den tid hvor ildebranden skete, været meget forvildet.

Selv har jeg på embedes vegne som sognepræst for Gøvdav - Balle menigheder adskillige gange været hos hende i Balle by, mens hun der var under vagt. Hver gang fandt jeg hende som et afsindigt menneske, hvorfor jeg ikke kunne give hende Alterets Sakramenter.

Da Elisabeth Nielsdatter frivillig for retten bekendte sin ugerning, så herredsfogeden sig pligtig til at transportere hende til Viborg arresthus og indsætte hende her som væverske medens retssagen mod hende blev ført.

Fangetransport.

Tugt og Manufacturhuse i Viborg 1816.

Ved retsmødet den 4. april 1791 blev det oplyst, af arrestantinden Elisabeth Nielsdatter beskikket forsvarer Prokurator Linnet fra Clausholm, at hun var syg og hverken kunne gå eller stå, og bad derfor at blive forskånet for rejsen fra Viborg arrest til tingstedet i Hinge.

Igen ved det berammede retsmøde den 18. april 1791 blev det oplyst at Elisabeth Nielsdatter skal befinde sig så slet i helbred og sinds forfatning at det for hende er umuligt at komme. Retsmødet blev udsat til den 26. april.

Distrikts Kirurgen Zedlitz, Viborg har erklæret 25. f. m. under embedes ed; at han ved at undersøge bemeldte Elisabeth Nielsdatter i arresten har funden hende krampagtig sammendragen, og næsten berøvet alt forstands brug. Dette vidnesbyrd viser, at hun har været blottet for de forstands evner som nødvendig bør findes hos den, hvilken handling og dens følger kan tilregnes, og hendes ganske svaghed under Ildebranden røber tydelig, at hun på den tid da hun antændte sin nabos hus ikke må have besiddet sin fulde fornuft o.s.v.

Vidner ved retsmøderne var alle gårdfæster fra Balle by:

Peder Jensen Munk af Neder Buskelund og Søren Bækmand af Balle Hedegaard, Søren Pedersen, Niels Laursen, Peder Andersen Foged af Ballelund samt Hans Nielsen Overgaard.

Overnævnte mænd bevidnede rigtigheden af det brandslidte ved med ed og med oprakte finger efter loven at sige sandheden såvel om branden, som om rigtigheden og om de brændte bygninger og deres indbo.

Ved branden i Balle by blev godt 40 personer hjemløse. De måtte indkvarteres ved naboer og venner. Fire af gårdmændene laver også hjul, og en laver træsko. Kun en, Niels Andersen driver landbruget uden tillidserhverv. Både smeden og skoleholderen har lidt avl ved siden af deres job.

Christen Rasmussen beretter i forhøret:

*Da jeg kom hjem fra marken,
var alting i brand hos Peder Jensen, Christen Rasmussen, Christian
Rasmussen og Jens Mikkelsen og Ilden angreb derefter Laurs Nielsen,
Niels Pedersen og Søren Rasmussens Vaaninger og (Niels Andersen).*

Ved retsmødet 23. maj 1791 fremlagde en attest fra præsten for Sønder sogn menighed i Viborg hr. H.C. Zahrtmann som viste, at Elisabeth Nielsdatter er død i Viborg arresthus den 9. maj 1791 og begravet den 19. maj ved de fattiges jorde i Viborg.

Dom: Lysgaard og Hids Herreders Ret den 23. maj 1791

Herredsfoged Christian Tolstrup afsiger dom over Elisabeth Nielsdatter.

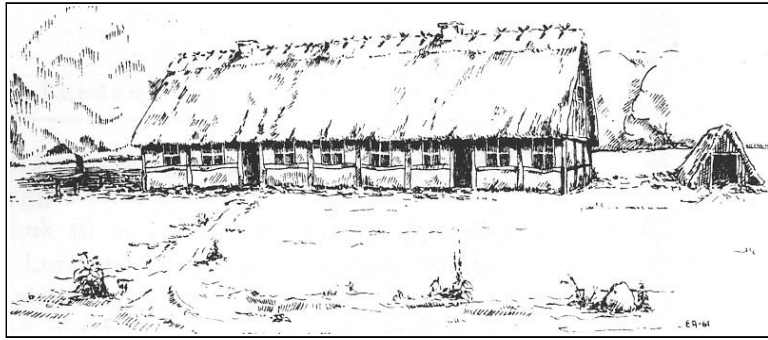
De 8 Doms mænd er:

*Peder Andersen af Serup, Niels Hansen og Hans Pedersen af Holm, Niels Jensen
af Frausing, Christen Christensen af Vinderslev, Søren Poulsen af Kjellerup, Knud
Sørensen af Dalsgård og Jens Pedersen (Østergaard) af Levring.*

Kiendes herved for Rett!

*At afdøde Elisabeth Nielsatters Boeslod bør erstatte den beviislige Skade som
Gårdmændene Niels Pedersen, Christen Rasmussen, Peder Jensen, Laurs Hvoll,
Søren Rasmussen og Niels Andersen og Huusmændene Jens Michelsen Smed og
Skoleholderen Christian Rasmussen, alle af Balle havde lidt ved den af hende den
14 mai f.a. Antænte Ildebrand. De paa hendes Vagthold, dernæst Underholdning,
Varetægt og Bekostninger bør ligeledes udredes af hendes samme af
vedkommendes Amt efter Øvrighedens Repartition og Approbation.*

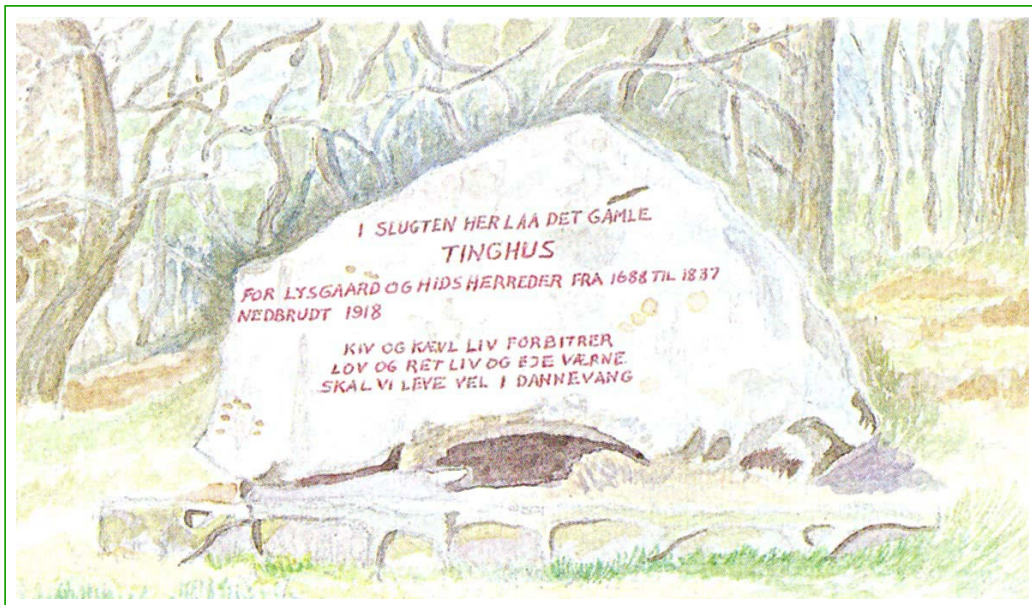
Herredsfoged Christian Tolstrup

Tinghuset i Hinge.

Tinghuset for Lysgaard og Hids Herred

I perioden 1688 til 1918 lå tinghuset for Balle sogn i Hinge Skov, nærmere betegnet i en smuk dalslugt nord for Hinge Østergaard, i skovbrynet, lidt tilbagetrukket fra vejen Långawten med udsigt over Hinge sø. Det gamle tinghus er nu borte, men en mindesten fortæller endnu om stedet.

Her ved dette tingsted blev Elisabeth Nielsdatter forhørt og dømt efter hendes påsatte brand i Balle by 14. maj 1790.

--- o o o ---

Elisabeth Nielsdatter var født ved påsketid 1739 i Podehuset, Tvilumgård, Tvilum sogn, datter af Niels Sørensen, Rytter ved Hr Ritmester von Gersdorfs Esqvadron og Madam Anne Lisbet Olufsdatter.

Hun tjente i 3 år inden hun blev gift, hos Kammerråd Daniel Fischer. på Herregården Vester Kejlstrup. I 1761 blev Elisabeth gift i Balle Kirke med gårdfæster Christen Rasmussen, født 1731 i Balle sogn. Han var søn af færgemand Rasmus Sørensen og Maren Thomasdatter.

De havde tre sønner som alle er født i Balle sogn. De rejser alle til Vinderslev sogn.

Michel Christensen født 1763 Balle sogn – dør 1844 Vinderslev.

Gift i Vinderslev Kirke med *Ane Margrethe Jensdatter* (1776-1814).

Rasmus Christensen født 1775 Balle sogn – dør 1846 i Almtoft.

Gift i Balle Kirke med *Ane Christensdatter* (1758-) Almtoft, Hørup sogn.

Niels Christensen født 1781 Balle sogn – dør 1857 i Almtoft.

Gift med *Ane Kirstine Nielsdatter* (1785-) Almtoft, Hørup sogn.

Elisabeth Nielsdatter døde i Viborg arresthus den 9. maj 1791 og blev begravet den 19. maj ved de fattiges jorde i Viborg.

Vester Kejlstrup Skifteprotokol 1791-1815; G238-2

Anno 1791, den 12te september indfandt sig Niels Hastrup fra Wester Kielstrup for fæsteren Christen Rasmussen i Balle, for efter anmeldelse, da hans kone Elisabeth Nielsdatter/: der havde været indsat i arrest huset i Viborg for begåede Moorbrand i Balle by:/ var død, at skulle holde skifte efter bemeldte hans afgangene hustru. Men da intet kunne være i boet at skifte og dele, så fandt Skifteforvalteren, for hukommelse skyld og oplysning i tiden, alene fornøden at indfører her i skifteprotokollen et brev fra hr. Kammerherre og Amtmand Pentz af dato 6te September d.a., der lyder således:

Pro Memoria!

Da der over Elisabeth Nielsdatter fra Balle, som for begåede Moorbrand har været under action og døde i Viborg arrest, hendes og mand Christen Rasmussen fælles bo holdte Sequestrations forretning den 12te Mai d. a., befandt det at hun intet har efterladt sig, hvorved den af hende forøvede Ildebrand på Balle by kan erstattes, og de på action medgående bekostninger kan udredes. Der kan således ikke have noget imod, at Christen Rasmussen indlader sig i nyt ægteskab, hvilken jeg i svar på Deres Velædelheds P.M. af 22de ikke har skulle undlade at tilmelde.

Randers, den 6te september 1791. Pentz

Til Proprietær Niels Hastrup.

Det befindes altså at intet er at arve imellem enkemanden og hans med ham afgangene Hustru aulede børn, som ere: En søn Michael, 28 år, en søn Rasmus, 16 år og en søn Niels, 11 år. Kreditorerne i boet lovede enkemanden at forsørge og betale, og i øvrigt at holde Skifteforvalterens krav- og skadesløs for dette Stiftes Tilendebningelse i dag. Således er da denne forretning i dag sluttet, hvorved de overnævnte 2de Vitterligheds Mænd, navnlig Thomas Rasmussen og Jens Mikkelsen Smed, begge af Balle, så var og videre overværende den myndige søn Michael. Forestående stadfæstes med vore Hænders Underskrift.

Niels Hastrup

Enkemanden
C.R.

Den myndige Søn
M.C.

Som ovennævnte Vitterligheds Mænd:

Thomas Rasmussen
T.R.

Jens Mikkelsen
J.M.

De brændte gårde, huse og skolen i Balle by.

1. Peder Jensen, født 1739 – dør 1. januar 1813 Balle Kirkeby.

Gift med 1. gang med, Ane Christensdatter, født 1747 – dør 1787 Balle by.

Forældre: Gårdfæster Christen Pedersen og Else Sørensdatter

Matr. nr. 9a, "Mosegaard":

Gift 2. gang med, Maren Nielsdatter, født 1759 Balle by – dør 3. maj 1798 i barselsnød, et uforløst barn i Balle Kirkeby.

Forældre: Gårdfæster Niels Pedersen Overgaard og Kirsten Pedersdatter

Peder Jensens fæstegård bestod af Hartk. 2 Tdr. 2 Skp. Gården lå syd for Christen Rasmussens gård, som var nabogård.

Alle bygninger med indbo hos Peter Jensen gik op i luer, nemlig:

Stuehus 14 fag med loft, vinduer og døre

Laden 11 fag, Fæhuset 9 fag

Tørvehus og vognport 8 fag.

Samt alt indbo af gangklæder, sengeklæder med videre. 16 tønder aftærsket korn på loftet, 2 fæhøveder, 1 füll klod, 2 vogne, samt en del redskaber.

En kiste blev reddet hvorved Peder Jensen blev slemt forbrændt på venstre hånd og nær havde sat livet til.

2. Christen Rasmussen, født 1731 Balle sogn – begravet 5. januar 1792 på Balle kirkegård.

Forældre: Færgemand Rasmus Sørensen og Maren Thomasdatter

Matr. nr. 14a, "Balle Kirkegaard":

Gift 1. gang 1761 i Balle Kirke med, **Elisabeth Nielsdatter**, født 1739 Pødehuset, Tvillumgaard Tvillum sogn – dør 9. maj 1791 i Viborg arresthus. Begraves 19. maj 1791 ved de fattiges jorde i Viborg.

Forældre: Rytter Niels Sørensen og Anne Lisbeth Olufsdatter

Christen Rasmussen blev gift 2. gang 17. august 1791 i Balle Kirke med, enke Lene Jacobsdatter, født 31. juli 1735 Sinding sogn – dør 3. januar 1806 Balle Kirkeby.

Forældre: Fæstebonde Jacob Lauritzen Kirkegaard og Mette Christensdatter.

Christen Rasmussens fæstegård bestod af Hartk. 2 Tdr. 2 Skp. Gården ligger nabo til, men nord for Peder Jensens fæstegård i Balle by.

Følgende brændte:

9 fag stue- og ladehus og det meste af hans indbo.

Et fæhus hos Christen Rasmussen brændte ikke.

3. Lars Nielsen (Hvol), født 1740 i Balle by – dør 18. maj 1791 Balle sogn.

Forældre: Niels Sørensen (Hvol).

Matr. nr. 8a, Balle Skovgaard.

Gift før 1775 med, Karen Pedersdatter, født 1741 (Hørup) – dør (07/11-1790 Balle Kirkeby.

Forældre: Peder Hørup

Lars Nielsen (Hvols) gård bestod af Hartk. 2 Tdr. 2 Skp.

Hele gårdens bygninger 32 fag brændte.

1 kalv, 17 tdr. korn, 1 vogn og en del redskaber,

og det meste af hans indbo.

4. Niels Pedersen, født 1731 - dør 26. december 1801 i Balle Kirkeby.

Gift med, Zidse Thøgersdatter, født 1742 - dør 4. august 1804 Balle Kirkeby.

Matr. nr. 11a "Damgaarden",

Niels Pedersens gård bestod af Hartk. 2 Tdr. 2 Skp.

Hele gårdens bygninger 36 fag brændte.

Korn af forskellige slags, redskaber og 6 lam.

Der blev reddet 2 kister, 2 sengesteder med omhæng og sengeklæder.

Niels Pedersen lavede hjul ved siden af landbruget. I 1787 havde han en tjenestekarl.

Deres datter Birthe blev gift med Sognefoged Jens Christensen, Vester Skovgaard.

5. Søren Rasmussen, født 1727 - dør 5. maj 1811 Balle Kirkeby.

Matr. nr. 15a, "Balle Hedegaard".

Gift med, Anne Jensdatter, født 1731 - dør 19. oktober 1809 Balle Kirkeby.

Søren Rasmussen fæstegård bestod af af Hartk. 2 Tdr. 2 Skp.

Han lavede hjul ved siden af landbruget.

Følgende brændte:

Gårdens bygninger 32 fag.

En del af gårdens redskaber, vogne, 7 grise, 1 kalv.

Der blev reddet, sengeklæder, gangklæder.

6. Niels Andersen (Ladefoged), født 1753 - dør 10. marts 1836 i Balle Kirkeby.

Matr. nr. 10a, "Kærgaard":

Gift 1785 med, Maren Sørens datter, født 1761 - dør 30. september 1794 med et uforløst barn i Kærgaard, Balle Kirkeby.

Forældre: Søren Skov slægten.

Gift 2. gang med, Mette Sørens datter - storsøster til Maren Sørens datter. De blev trolovet 7. december 1794 og gift 14. januar 1795 i Balle Kirke, født 1765 - dør 13. november 1832 i Kærgaard, Balle Kirkeby.

Forældre: Søren Skov slægten.

Niels Andersen har i 1787 en tjenestedreng. Fæstegården bestod af Hartk. 2 Tdr. 2 Skp.

Følgende brændte:

Gårdens bygninger 38 fag.

Det meste af hans indbo, 13 tdr. korn på loftet.

10 lam, en del af gårdens redskaber og hans hestetøj = hesteseletøj.

Under branden 14. maj 1790 i Balle by opstod der naturligvis stor forvirring. Således forsøgte de kvinder og mænd, der var tilbage i Balle by, at redde hvad reddes kunne. Maren Sørens datter der var i færd med at koge ærter tog resolut gryden og anbragte den ude i "æ Towt". (Vejkanten, grøften.) Hun løb ind efter andre ting bl. a. en standkiste, som blev reddet, og som endnu eksistere.

Pludselig savnede hun sine to små piger Ane Margrethe, 4 år og Ane, 2 år, men hun finder dem i "æ Towt" hver med en pind i hånden i færd med at fiske ærter op af gryden og spise dem.

Standkisten som blev reddet ved branden i 1790.

7. Smeden Jens Michelsen, født 1744.

Blev først udflyttet til det gamle skytte- og opsynshus, "Gludbjerg" Øster Bordingvej 14, Øster Bording. Senere til Brunbakkegaard, matr. nr. 23b, Brunbakkevej 3, Balle Huse.

I 1801 lever han som bonde med avl og smed i Balle.

Gift med, Mette Pedersdatter, født 1748 i Kjærsgaard - dør 20. august 1816 Balle sogn.

Forældre: Gårdbruger Peder Rasmussen og Maren Christensdatter.

Ved siden af smeden har Jens Michelsen lidt avl.

Jens Michelsens smedeværksted/gård bestod af Hartk. 3 Skp. 2 Fdk

Følgende brændte:

Bygninger 18 fag.

Det meste af hans indbo, 5 lam, 10 tdr. korn.

8. Skoleholder Christian Rasmussen, født 1744 dør 27. november 1815 i Balle by.

Skolen, matr. nr. 1.

Indtil skolen blev genopført i 1791 på samme plads, Balle Kirkevej 42-44 blev der holdt skole i Vesterskovgaard. Skolen blev nedbrudt 1909.

Gift med, Maren Pedersdatter, født 1744 i Kjærsgaard Balle sogn - dør 9. marts 1819 i Balle by.

Forældre: Gårdbruger Peder Rasmussen og Maren Christensdatter

Følgende brændte ved Skoleholder Christian Rasmussen:

Skolehuset som var grundmuret 8 fag, hvor grundmurene blev stående

- blev nedbrudt og nyt opført.

Et næsten nyt udhus på 3 fag.

Næsten alt af Skoleholder Christian Rasmussens indbo.

8 bistager, 3 lam og 8 høns.

De brændte fæstegårde/huse blev alle - undtagen skolen - udflyttet til deres marker omkring og ved Balle Kirke. De brændte bygninger blev iflg. Rasmus Mortensens bog fra 1946 opført som vinkelbygninger. Det er meget tænkeligt at gårdene i Balle først fik gårdnavnet ved udflytningen efter branden i 1790, da gårdnavnene henviser til deres placering.

1. Peder Jensen, matr. 9a "Mosegaard" udflyttes til Viborgvej (rundkørslen), Balle Kirkeby.
2. Christen Rasmussen, matr. nr. 14a "Kirkegaard" udflyttes til Balle Kirkevej 83, lige over for Balle Kirke, Balle Kirkeby.
3. Lars Nielsen (Hvol) matr. nr. 8a "Balle Skovgaard" udflyttes til Viborgvej, sydøst for Balle Kirke, Balle Kirkeby.
4. Niels Pedersen, matr. nr. 11a "Damgaard" udflyttes til Sinding Hovvej 3, Balle Kirkeby.
5. Søren Rasmussen, matr. nr. 15a "Balle Hedegaard" blev udflyttet til Sinding Hovvej 5, Balle Kirkeby.
6. Niels Andersen (Ladefoged), matr. nr. 10a "Kærgaard" udflyttes til Balle Bygade 38, Balle Kirkeby.
7. Smeden Jens Michelsen, blev først udflyttet til det gamle skytte- og opsynshus, "Gludbjerg" Øster Bordingvej 14, Øster Bording. Senere til Brunbakkegaard, matr. nr. 23b, Brunbakkevej 3, Balle Huse.
8. Skoleholder Christian Rasmussen. Skolen matr. nr. 1, blev opført 1791 samme sted, Balle Kirkevej 42-44, Balle by.